

Terski zgodbi o hudiču

DANILO ZULJAN KUMAR

🏠 ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

✉️ DZuljan@zrc-sazu.si

Izveček: V prispevku sta prikazani dve zgodbi iz zahodne Benečije, kjer se govori tersko narečje, ki se osredinjata na lik hudiča ali zlodeja. V prvi zgodbi je hudič prikazan kot nekdo, ki ga pameten kmet prebrisano pretenta, v drugi pa hudič v podobi čudovitega črnolasega mladeniča zavaja mlado, zalo, toda vzvišeno in ošabno dekle.

Ključne besede: tersko narečje, pripovedništvo, lik hudiča

Prispevek prikazuje dve zgodbi iz zbirke Brune Balloch *Lučice na oknah* (2018) s podnaslovom *Naš svet pouan naposebnosti – il nostro mondo pieno di meraviglia*, ki se osredinjata na bajeslovni lik hudiča ali zlodeja. V slovenskih pripovedih se hudič ljudem velikokrat prikazuje v živalski podobi ali v antropomorfnih podobah, največkrat kot lovec, gospod ali vasovalec, in nima veliko podobnosti s teološko podobo padlega angela (Kropej 2008: 334). V obravnavanih pripovedih je prikazan kot nekdo, ki ni dovolj pameten in ga ljudje pretentajo, kot lik, ki se mu ljudje posmehujejo, ali pa kot nekdo, ki hoče ljudi pretentati tako, da se jim prikazuje v živalski podobi ali v antropomorfnih podobah kot pol človek, pol žival ali mlad fant.

V pripovedi z naslovom *Hudič an kontadin* pameten kmet hudiča, ki hoče to isto narediti njemu, na prebrisan način pretenta. Hudič se kmetu ponudi, da mu bo pomagal delati na njivi, če mu ta da to, kar »prileze« (vzklije) iz zemlje. Kmet hudiču poda lopato, sam pa se usede pod drevo in opazuje, kako hudič pripravi zemljo za sajenje krompirja. Kmet nato posadi krompir in ta raste. Poleti zlodej hodi na njivo gledat, kako krompir poganja, in se smeje kmetu, češ, kako bo sam pobral celotno letino. Jeseni pa kmet izkoplje iz zemlje krompir in hudiču pusti krompirjevko. Naslednje leto se hudič spet prikaže in

želi v zameno za pomoč od kmeta to, kar zra-
ste pod zemljo. Prebrisan kmet tokrat posadi
koruzo, jo pobere, hudiču pa pusti prazna
stebela. Ta se, potem, ko vidi, da kmetu ne
more do živega, osramočen vrne v pekel (Bal-
loch 2018: 168–169).

Xudič an kontadin

'Dan člo'vek je naprau'ju ña'a' ñi:ueçə za
usjá:tə kampiər. Je pər'su təx ñè:mə 'dan
xudi:č an mo je 'jaɥ: »Če mə 'daš tʉə, kə
veliçze² zʉər na tlà:te ñi:ue, ja tə 'çon³
pomà:t diç'latə.«

'Te mò:ž mo je rá:do⁴ 'daɥ ləpà:to tu ró:ke
an on je 'šu poč'i'uatə tu sięncə. Kər zem'ja
je ča'kala 'nəme⁵ sięme, kontadi:n⁶ je us'jaɥ
nja'a kampiər.

T'je poliçte zlùədi je xo'du pole'jat, kà:ko je
liępo rá:stlo bí:ujje⁷ an se je smé:ju.

¹ Ter. ña'a 'njega' = 'svojo'; v terskem in nadiškem narečju se samostalniški zaimek v roditeljski rabi v pomenu pridevniškega svojilnega zaimka.

² Ter. vəlīçtə 'izlesti' = 'pokukati, vznikniti iz zemlje'. Glagol vlesti vsebuje psl. predpono *vy-, ki jo je v drugih slovenskih narečjih in knjižnem jeziku izpodrinila predvsem predpona iz-, npr. še ter. vekopati 'izkopati', veruti 'izruvatí', vlašja 'spomladi' velomiti 'polomiti (koruzo)'.

³ Ter. tiət(ə), ja 'çon 'hoteti hočem' se rabi v vlogi pomožnega glagola za tvorbo prihodnjega časa.

⁴ Ter. rá:do 'z veseljem'.

⁵ Ter. 'nəme 'samo' (← furl. nome 'samo').

⁶ Ter. kontadi:n 'kmet' (← furl. contadin 'kmet').

⁷ Ter. bí:ujje 'cima krompirja, krompirjevka'.

T'je u jè:sen kontadì:n je veko'pu 'uon z zé:mje nja'a kampiær, an 'koš za ko'san a je zne'su damò:u. Zlùodjo je pù:stu bí:ujje, 'tej kə so b'lə dakò:rdo.⁸

Rabjà:no⁹ zlùodi se je uor'nu t'je u pa'ku, kər je vì:du, kə ni 'mu 'nəč.

Drù:o lięto vlà:žja¹⁰ se je s'pe poka'zu ospodà:r od te nì:ujje an zlùodi mo je 'jau, da mo 'će pomà:tə ko'pat, će tē:le 'bot mo je bięu dà:u 'tuə, kə je b'lo zrà:stlo pod zé:mjo. Mò:š mo je 'jau da 'ja, mo je 'dau ləpà:to tu ró:ke an je 'šu tu sięncə poči'uat.

'Kər je b'lo 'nəme za usjã:tə, te fù:rbašt¹¹ mò:š je us'jau sie'rak.¹²

T'je u jè:sen je velo'mu panò:le¹³ debè:le tej brã:če¹⁴ an zlùodjo je pù:stu čəngə'je.¹⁵

'Te se je rab'ju an kontadì:n mə je 'jau: »Al nì:sə vię'du, kə mi mo'mo obutí:lo¹⁶ debè:lo an bí:stro muža'ne?«¹⁷

An a je pù:stu z us'tam od'pərtəx.

Hudič in kmet

Nek človek je pripravljal svojo njivo, da bi v njej posadil krompir. K njemu je prišel hudič in mu je dejal: »Če mi daš, kar prilze iz te njive, ti bom pomagal delati.« Ta mož mu je z veseljem dal lopato v roke in šel počivat v senco. Ko je zemlja čakala samo še na seme 'je bila pripravljena za

sajenje', je kmet posadil krompir. Poleti je hodil hudič gledat, kako je lepo rasla krompirjevka in se je smejal.

Jeseni je kmet izkopal iz zemlje svoj krompir in ga koš za košem znosil domov. Zlodeju pa je pustil krompirjevko, kot sta bila zmenjena.

Zlodej se je jezno vrnil v pekel, ker je videl, da ne more ničesar narediti.

Drugo leto spomladi se je spet prikazal gospodar njive in zlodej mu je dejal, da mu bo pomagal kopati, če mu tokrat da tisto, kar zraste pod zemljo.

Mož mu je dejal, da ja, dal mu je lopato v roke in šel v senco počivat.

Ko je bilo potrebno le še posejati, je kmet prebrisano posadil koruzo.

Jeseni je polomil koruzo, debelo kot roke, in zlodeju pustil le stebila.

Ta se je razjezil in kmet mu je dejal: »Ali nisi vedel, da imamo mi debelo obuvalo in bistre možgane?«

In ga je pustil odprtih ust.

V drugi zgodbi se hudič kot zli demon prikaže čudovitemu, toda ošabnemu in vzvišene-mu dekletu v podobi lepega črnolasega fanta. Ko dekletu ugotovi, s kom ima opravka, se po pomoč zateče k mami, ta pa k duhovniku. Dekletu oba predano pomagata, da se dokončno reši vpliva hudiča (Balloch 2018: 288–290).

Če liép mò:ro

Tlà:te¹⁸ pra'vəce,¹⁹ kə so liépo učí:le otro'ke an te mlá:de, nam jex so pra'vələ, kər smo xodí:lə x lontri:ne.²⁰

⁸ Ter. dakordo 'dogovorjen/-a/-o' (← it. d'accordo 'dogovorjeno').

⁹ Ter. rabjà:no 'jezno' (← furl. rabiāt, inrabiāt 'jezen').

¹⁰ Ter. vlà:žja 'spomladi' (← kor. vīlaž 'pomlad', izpeljanka iz vilázati, vilésti 'ven lesti'). Enaka pomenska motivacija je pri besedi vigred. Razvila se je iz *vygrędę, izpeljanke iz glagola *vygręsti 'ven iti', ki je sestavljen iz psl. *vy 'iz' in *gręsti 'iti'. Spomladi rastline prihajajo ven, tj. klijajo (*Spletni vir 3*: geslo vigred).

¹¹ Ter. fù:rbašt 'prebrisan' (← it. furbo 'prebrisan').

¹² Ter. sie'rak 'koruza' (← kor. nem. Sirk 'rastlina Sorghum, koruzi podobna kulturna rastlina s podolgovratimi po-voščeniimi listi in lati z veliko semeni').

¹³ Ter. panò:la 'koruzni storž s koruzo' (← furl. panóle 'koruzni klas, koruzni storž').

¹⁴ Ter. brã:č 'roka' (← furl. brač 'laket, roka').

¹⁵ Ter. čən'goj 'koruzno steblo' (nejasno; ~ furl. cjanusse 'koruzno steblo').

¹⁶ Ter. obutí:lo 'obuvalo'.

¹⁷ Ter. muža'ne 'možgani', možgani so v subjivskem govoru terskega narečja srednjega slovničnega spola.

¹⁸ Ter. tlà:te 'ta tukaj'.

¹⁹ Terska beseda pra'vəca, pri kateri je viden premik naglasa za en zlog proti koncu besede v trozložnicah (primerjaj npr. še so pra'vələ 'so pravili') pokriva širše pomensko polje kot knjižna beseda pravljica, saj jo govorniki terskega območja uporabljajo kot sopomensko besedi zgodba.

²⁰ Ter. lontri:na (← it. dottrina 'verouk'). Verouk so imeli pred ali po maši.

Je b'la na xci:²¹ liē'pa tej²² sò:nce paj²³
braur'jasta²⁴ ... an supè:rba,²⁵ tej 'majd'na²⁶
drù:a xci:.

Je b'la si:mpər²⁷ pred špielnan,²⁸ kə se je
mè:rkata²⁹ an li:spala.³⁰

N'je³¹ mà:tə je je pra'vəla, kə belè:ča,³² rè:
an pri:de: je brú:nost,³³ kə nardi: d'naa³⁴
človiēka lí:ēpa, é'e'lix ni:ma d'naa
muzi:kəca³⁵ tej n'je.

O'na ni pošlu'shala, tà:ko je stà:la usè:lix pred
spielnan dó:yo ča:sa.

'Dan dà:n tu špielne je se je pərka'zu 'dan
liēp 'sin tu 'černo obliēčen: o'na a je
počè:la³⁶ bó:žat an uo'ritə: »'Če³⁷ liēp
mò:ro³⁸ ... 'kej kə me plažà:š³⁹ ... « an tà:ko
nap'rej. 'On se je posmie'xu⁴⁰ an tjonəka'da⁴¹
je 'šu u 'nəč, tej kə je pər'su 'yon z ní:ča.

'Ta xci: a je počè:la⁴² ča'kat pred špielnan ...

²¹ Beseda hči v terskem narečju poleg 'hči' pomeni tudi 'dekle'.

²² Ter. tej 'kot'.

²³ Ter. paj 'pa, ampak'.

²⁴ Ter. braur'jasta 'vzvišena' (← furl. braure 'hrabrost pogum, vzvišenost').

²⁵ Ter. supè:rba 'ošabna' (← it. superba 'ošabna').

²⁶ Ter. majd'na 'nobena' (← it., furl. mai 'nikoli, nikdar' + sln. edna (pslovan. *(j)edínъ 'en, eden')).

²⁷ Ter. si:mpər (← furl. simpri 'vedno, zmeraj').

²⁸ Ter. špielən 'ogledalo' (prim. nem. Spiegel 'ogledalo').

²⁹ Ter. mè:rkata (prim. nem. merken 'paziti, opazovati').

³⁰ Ter. li:spata < morda po premetu iz lipšati *'lepšati', to pa iz nar. primernika lipši za knjiž. lēpši, ali < *līčpati, to pa po progresivni asimilaciji iz *līčbati, izpeljanke iz *līčba, ki se ohranja v bolg. lídžba, češ. ličba 'ličenj' (Spletni vir 3).

³¹ Ter. n'je mà:tə 'njena mati'.

³² Ter. belè:ča 'lepota' (← furl. bielege, it. bellezza 'lepota').

³³ Ter. brú:man 'marljiv, priden' (← srvnem. vrum 'vrl, korigen, pobožen').

³⁴ Ter. d'naa < ednega; po izpustu glasu g in vokalni harmoniji (nenaglašeni e > a).

³⁵ Ter. muzi:kəc (← furl. music 'gobec' (pri živalih), fig. tudi 'obraz' + sln. -əc).

³⁶ Ter. počè:tə 'začeti'.

³⁷ Ter. ée 'kako' (← furl. ce 'kako').

³⁸ Ter. mò:ro 'črn, črnolas' (← it. moro 'črn, črnolas', furl. mōr 'črn, črnolas').

³⁹ Ter. plažà:tə 'biti všeč' (← furl. plasé 'ugajati, biti všeč').

⁴⁰ Ter. posmie'xatə se 'zasmejati se'.

⁴¹ Ter. tjonəka'da 'nenadoma, tedaj'.

⁴² Ter. počè:tə 'začeti'.

Kər je se je pərka'zu, je počè:la s'pe na'zaj
uori:tə: »'Če liēp mò:ro ... 'kej kə me
plažà:š, 'kuo⁴³ bəl dà:la ja za te miē't!«

»'Ja paj 'bəl 'tu⁴⁴ 'tuo du'šico.«

An 'kar je jà:u⁴⁵ te besie'de, mo se so
pərsta'vəle rój:je⁴⁶ or na la'ye.

'Ta xci: je počè:la se tré:stə tej ší:ba an
preštrà:šena u'sa je utek'la borlò:č⁴⁷ təx n'je
mà:me.

Má:ma se je žé:nala, kər jo je vi'dala, tej ée
je b'la vi'dala še o'na zluō'dja.

Prej ko moriētə spe se polož'tə z zdrá:ujan,⁴⁸
za to xci: je š'lo 'yon veli:ko ča:sa an è:tu, tu
nje uá:sə, je biēu ospuōt, kə je diēlu u'bi
liēpo, kə je viēdu an z'nu⁴⁹ še⁵⁰ za
psikò:loga: 'on an má:ma je so pomà:lə se
venes'tə!⁵¹

Má:ma je ni na'xala stà:t z ro'kə tu ro'ke: jo
je učí:la ší'uatə, ples'tə, zametà:tə⁵² k'rox,
prà:tə, čis'tətə, ku'xatə an ta xci: se ni paj
'maj 'vič pərsta'vəla⁵³ pred 'dan špielnan.

⁴³ Ter. 'kuo 'kaj'.

⁴⁴ Ter. 'tu 'hotel'.

⁴⁵ Ter. jà:tə 'dejati, reči'.

⁴⁶ Ter. rój:je 'rogovi'.

⁴⁷ Ter. borlò:č 'kričje' (← furl. berlà 'kričati'); v terskem narečju se veliko rabi deležje oziroma deležijski polstavek na -č, ki zaznamuje trajanje ali ponavljanje. Deležje na -č se v subijjskem govoru tvori tudi pri glagolih, pri katerih se v slovenskem knjižnem jeziku tvorita deležji na -e ali -aje, npr. sub. smejuč : slov. knj. smeje, sub. jokuč : slov. knj. jokaje, sub. gleduč : slov. knj. glede, sub. skakuč : slov. knj. skakaje (Zuljan Kumar 2013: 240).

⁴⁸ Ter. moriētə se spe polož'tə z zdrá:ujan (moči se položiti z zdravjem 'spet ozdraviti, priti k sebi').

⁴⁹ Ter. je diēlu u'bi liēpo, kə je viēdu an z'nu (je delal bolj lepo, kot je vedel in znal 'je delal najboljše, kot je znal').

⁵⁰ V terskem narečju se členek še uporablja v pomenu člena 'tudi'.

⁵¹ Ter. beseda se venes'tə vsebuje psl. predpono *vy- 'iz' in pomeni 'izvleči se'.

⁵² Ter. zametà:tə (zametati) 'zamesiti'.

⁵³ Ter. pərsta'vəla se (pristaviti se) pomeni 'postaviti se'.

Kako lep črnolasec

Te pravljice, ki so bile poučne za otroke in mladostnike, so nam pripovedovali, ko smo hodili k verouku. Bilo je neko dekle, lepo kot sonce, toda vzvišeno in ošabno kot nobeno drugo dekle.

Vedno je bilo pred ogledalom, se opazovalo in ličilo. Njena mati ji je vedno govorila, da lepota pride in gre, da je marljivost tista, ki naredi človeka lepega, četudi nima takega obraza, kot je njen. Dekle ni poslušalo, ampak je vseeno stalo pred ogledalom dolgo časa. Nekega dne se je v ogledalu prikazal lep fant, oblečen v črno. Ona ga je začela božati in govoriti: »Kako lep črnolasec ... kako si mi všeč.« In tako naprej. On se je nasmehnil in nenadoma izginil v nič, tako kot je nič prišel.

Dekle je pred ogledalom začelo čakati ... Ko se je prikazal, je spet začela govoriti: »Kako lep črnolasec ... kako si mi všeč. Kaj bi jaz dala, da bi te imela.«

»Jaz pa bi hotel tvojo dušico.«

In ko je izrekel te besede, so se mu na glavi postavili rogovi.

Dekle se je začelo tresti kot šiba in kriče je stekla k svoji mami. Mama se je prekrizala, ko jo je videla, kot bi bila videla zlodeja tudi sama. Preden je to dekle ozdravelo, je preteklo veliko časa in v njeni vasi je bil duhovnik, ki se je trudil, kot je vedel in znal tudi kot psiholog: on in njena mama sta se dekletu pomagala izvleči. Mama ji ni nehala stati ob strani: učila jo je šivati, plesti, zamesiti kruh, prati, čistiti, kuhati in to dekle se ni nikoli več postavilo pred ogledalo.

Seznam kratic in krajšav:

furl. = furlansko,
it. = italijansko,
kor. = koroško,
nem. = nemško,
psl. = praslavansko,
ter. = tersko

VIRI IN LITERATURA

Literatura:

Balloch, B. 2018: *Lučice na oknah: naš svet pouan naposebnosti = Il nostro mondo pieno di meraviglia*. Čedad: Kulturno društvo Ivan Trinko = Cividale del Friuli: Circolo culturale [Ivan Trinko].

Faggini, G. 1985: *Vocabolario della lingua friulana 1-2*. Del Bianco editore: Udine.

Kropej, M. 2008: *Od ajda do zlatoroga: Slovenska bajeslovna bitja*. Celovec; Ljubljana; Dunaj: Mohorjeva.

Šlenc, S. 2006: *Veliki italijansko-slovenski slovar*. DZS: Ljubljana.

Zuljan Kumar, D. 2013: Neosebne glagolske oblike in gradnja podrednih stavkov v subjektivnem terskem govoru. *Jezikoslovni zapiski 19*, 237-254.

Spletni viri:

Spletni vir 1: Erat, J. 2008: *Furlansko-slovenski slovar*. Nova Gorica: Univerza v Novi Gorici. <http://sabotin.p-ng.si/~jezik/furlanscina> (dostop: oktober 2020).

Spletni vir 2: *Grande Dizionario Bilingue Italiano-Friulano*. Udine: ARLEF. <https://arlef.it/it/grande-dizionario-bilingue-italiano-friulano> (dostop: oktober 2020).

Spletni vir 3: Snoj, M. 2009: *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Založba ZRC, ZRC SAZU. Spletna različica iz leta 2015. <https://www.fran.si/193/marko-snoj-slovenski-etimoloski-slovar> (dostop: oktober 2020).